

S. Molozhavyi, have been analyzed.

Key words: pedology, child, environment, S. Molozhavui, child's study, methods of pedological examination.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2018

Н. М. Гринькова

ВІКОВІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Анотація У статті охарактеризовано психолого-педагогічні особливості учнів молодшого шкільного віку, які необхідно враховувати в процесі організації виховної роботи у контексті морального становлення; виділено та проаналізовано основні компоненти моральної вихованості; виокремлено сензитивні періоди морального розвитку молодших школярів; визначена система факторів, які впливають на моральний розвиток і виховання молодших школярів; представлено педагогічний аспект урахування вікових особливостей морального розвитку молодших школярів.

Ключові слова: моральне виховання, моральний розвиток, моральні знання, моральні якості, моральні цінності, моральна культура, учні молодшого шкільного віку.

Постановка проблеми. Необхідність пошуку нових шляхів виховання учнів початкових класів зумовлено потребою сучасного суспільства у підготовці високоморального покоління, здатного до активної життєдіяльності і водночас актуалізовано у відповідних нормативно-правових документах: Законі України «Про освіту» [3], Концепції «Нова українська школа» [5] тощо.

Організація ефективного морального виховання потребує врахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів. Саме тому аналіз психолого-педагогічних особливостей учнів молодшого шкільного віку, їхнього морального розвитку набуває особливої актуальності в контексті нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Розробка основних аспектів проблеми морального виховання і морального розвитку знайшла своє відображення у працях психологів: С. Анісімова, І. Бежа, Л. Божович, М. Боришевського, Т. Гаврилової, В. Гуріна, Я. Коломинського, Г. Костюка, Н. Непомнящої, Р. Павелківа, Ю. Приходько, Є. Суботського, С. Якобсон. У їхніх працях моральне виховання розглядається з позиції цілісності особистості, яка передбачає не лише наявність у молодшого школяра системи моральних знань, моральних цінностей, що не гарантує виявлення моральної поведінки, а насамперед, врахування психічних

механізмів морального формування.

Аналіз досліджень М. Аплетасва, Т. Ващенко, Т. Грибоседової, Л. Долинської, О. Скрипченко, Г. Іванової та інших засвідчив, що особливості морального виховання молодших школярів визначаються, насамперед, закономірностями морального розвитку.

Таким чином, проведений аналіз наукових досліджень та публікацій показав, що окреслена проблема знайшла висвітлення у багатьох джерелах: з'ясовано зміст та особливості морального розвитку та морального виховання дітей молодшого шкільного віку. Однак надалі залишається невизначеним психолого-педагогічний аспект врахування вікових особливостей морального розвитку молодших школярів, що є метою статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз психолого-педагогічних здобутків С. Анісімова, І. Беха, Л. Долинської, З. Огороднійчук, О. Скрипченко дає підстави виокремити основні компоненти моральної вихованості, до яких відносимо наступні: моральні знання, моральні переконання, моральні почуття, моральні цінності, моральну спрямованість поведінки, моральні звички, моральні якості, моральну свідомість та моральну культуру. Всі названі компоненти взаємопов'язані.

Зокрема, І. Бехом було проведено дослідження морального розвитку учнів молодшого шкільного віку, що базується на принципах генетико-моделюючого методу. Він обґрунтував положення про те, що у школярів цього віку значно більші можливості, ніж прийнято вважати. Крім цього, «у дітей вже починає формуватися власне моральне «кредо», воно набере сили пізніше, вже у підлітковому віці» [1, с. 90].

Головною особливістю розвитку особистості в молодшому шкільному віці, на думку І. Беха, є зміна її соціальної позиції: дитина приступає до систематичного учіння, стає членом шкільного і класного колективів. Необхідною умовою для побудови стосунків молодшого школяра як з ровесниками, так і з дорослими виступає здатність підпорядковувати свою поведінку встановленим моральним нормам. Важливим для морального виховання молодшого школяра в цей період є формування у нього позиції учня, розуміння нових обов'язків [1, с. 88]. У контексті останнього нами визначено, що головним чинником, який впливає на ефективність цього процесу є формальне ставлення учнів початкових класів до моральних норм.

Молодший шкільний вік, як вважає Р. Немов, це етап прихованого формування моралі та світогляду. У цьому віці провідною є навчально-пізнавальна діяльність, оскільки в цей час закладаються основи моральної позиції індивіда [6, с. 172].

Аналіз наукових досліджень, присвячених вивченню особливостей психічного розвитку в молодшому шкільному віці, засвідчив, що цей віковий період є сприятливим щодо морального розвитку в цілому та

формуванню моральної рефлексії зокрема. Важливими в цьому контексті є наслідки кризи 6–7 років, які Л. Виготський пов'язував із втратою дитячої безпосередності та виникненням осмисленого орієнтування у власних переживаннях [2, с. 202].

Наголошуючи на важливості рефлексії для морального розвитку молодшого школяра, Р. Павелків зазначив, що вона є вихідною позицією у формуванні самосвідомості учня [7]. З аналізу психолого-педагогічної літератури нами виокремлена інтелектуальна та моральна рефлексія. Під останньою ми розуміємо здатність індивіда осмислювати мотиви своєї діяльності, передбачати результати вчинків із власної позиції та з позиції інших людей, здатність до узгодження цілей поведінки із засобами їх досягнення.

Таким чином, однією із умов ефективного морального виховання учнів початкових класів є сформованість моральної саморегуляції, оцінки власної поведінки, системи суб'єктивних ставлень до етичних еталонів, а також незадоволення собою у випадку порушення норм моралі.

Із метою розкриття сутнісних характеристик психолого-педагогічних особливостей морального виховання важливо з'ясувати сензитивні періоди морального розвитку молодших школярів. Моральне становлення особистості, за нашим переконанням, триває протягом усього її життя, однак є періоди, коли молодший школяр ще не в змозі усвідомити моральні норми суспільства і зробити правильний вибір, у таких випадках найбільш важливою є роль батьків та педагогів.

Моральний розвиток учнів початкової школи поділяється на три умовних етапи. В перші роки свого життя вони оволодівають певною сумою найпримітивніших уявлень про систему моралі суспільства, хоча провідним мотивом їх діяльності все ще залишається власна потреба. Розширюючи горизонти морального досвіду, ці уявлення допомагають перейти до другого етапу морального розвитку. На цьому етапі відбувається засвоєння моральних принципів і моральних норм, притаманних суспільству. Учні початкових класів підпорядковують свою поведінку вимогам дорослих. Виняткову роль відіграє шкільне навчання, соціальне оточення, в якому перебуває дитина, а також не менше значення має моральний приклад та авторитет. Цей етап є визначальним для морального розвитку молодших школярів.

Отож, особливості морального розвитку школярів є визначальними в організації морального виховання, і за цих умов ефективність цього процесу підсилюється при застосуванні особистісно орієнтованого підходу, який спрямований на усвідомлення учнем своєї особистої значущості і передбачає врахування його інтересів та можливостей. Саме у процесі моделювання виховного процесу відбувається орієнтація на конкретні прояви у свідомості, почуттях, поведінці, учнів. З огляду на це важливою умовою ефективності морального виховання, за нашим висновком, є прогнозування результату виховного впливу, тобто моральної

вихованості учнів.

Актуальним у контексті нашого аналізу є визначення психолого-педагогічних засад формування окремих компонентів моральної вихованості молодших школярів. Зокрема, процес засвоєння моральних знань дітьми молодшого шкільного віку головним чином залежить від навчання їх ефективному сприйманню моральної ситуації, адекватної оцінці моральних вчинків, розумінню моральних мотивів. Необхідною умовою виховання у школярів потреби діяти відповідно до засвоєних моральних норм і принципів є врахування залежності між правильним розумінням моральної ситуації і вмінням співпереживати, співчувати.

Як засвідчили результати нашого дослідження, учні молодшого шкільного віку схильні до інтенсивного засвоєння моральних знань. До цього їх спонукає обмежена обізнаність у цій галузі та потреба діяти відповідно до висунутих суспільних вимог. Засвоєння моральних знань відбувається на різних рівнях: сприймання й осмислення певної інформації; активна мислительна діяльність, пов'язана з розв'язанням практичних завдань; теоретична діяльність з засвоєння певної області наукового поняття.

Моральне виховання не зводиться до набуття відповідних знань і формування навичок. Воно обов'язково передбачає розвиток у молодших школярів моральних переконань. Так, важливою передумовою формування в учнів молодшого шкільного віку елементів моральних переконань є сформованість у них моральних почуттів, які виникають у зв'язку з пізнавальними процесами, відчуттями, сприйманням, уявленнями. Саме моральні почуття та емоції підсилюють прагнення особи до здійснення хороших вчинків, наприклад, надання допомоги людині незалежно від її зовнішнього вигляду, соціального статусу та іншого. Саме тому одним із головних завдань педагога, за нашим висновком, є виховання в учнів молодшого шкільного віку моральних почуттів як мотиваційної основи моральної поведінки та моральних вчинків.

Провідною у моральному вихованні є гуманістична ідея, згідно з якою в людині від природи закладено прагнення до добра, правди і краси. Моральні цінності спрямовані на пізнання громадсько-ціннісних норм поведінки, усвідомлення та прийняття позитивного рішення. Саме тому моральне виховання молодших школярів має забезпечити формування в них системи моральних цінностей, які мають стати частиною характеру на основі моральних почуттів. Моральні цінності переважно залежать від багатьох факторів: мотивів, умов, результатів. Для молодших школярів процес засвоєння моральних цінностей спрямований на пізнання суспільно-ціннісних норм поведінки, на усвідомлення та прийняття відповідного рішення. На цьому віковому етапі діти вчаться дотримуватись норм поведінки [4, с. 65].

Таким чином, у процесі активного формування системи цінностей у молодших школярів виробляється стійка громадська позиція особистості,

яка будується на світоглядній основі, мотивах поведінки і виявляється як властивість особистості в різних умовах. Така позиція нами названа «орієнтацією моральної поведінки». На цьому етапі молодший школяр робить спробу орієнтуватися в своїй поведінці на певні правила, хоча виконання елементарних моральних норм не свідчить про їх засвоєння, оскільки, по-перше, переважно це лише пристосування до вимог дорослих, прагнення уникнути покарання і здобути нагороду; по-друге, в цей момент не відбувається усвідомлення моральної норми. Саме тому зазначене вище дає підстави стверджувати, що у молодшому шкільному віці важливо формувати стійку позитивну орієнтацію поведінки.

Учні початкових класів легше усвідомлює вчинки та мотиви інших людей, ніж свої власні. Навчаючись бачити добро у вчинках інших, вони починають розуміти провідний мотив моральної діяльності. Їм також властива невідповідність між знаннями моральних норм і поведінкою. Це вікова особливість молодших школярів, котрі лише вчать орієнтуватися в різноманітних життєвих ситуаціях, зіставляючи свої уявлення з реальністю, моральними вчинками, звичками та поведінкою [1, с. 89].

Сформованість звичок моральної поведінки, за нашим висновком, є, безумовно, важливим підґрунтям для засвоєння дітьми системи моральних якостей, які є важливим показником моральної вихованості. Структура моральних якостей складається з мотивів, які забезпечують позитивне ставлення особистості до норм поведінки, а також закріплений спосіб реалізації виконання норм цієї поведінки. Молодші школярі вже мають деякі уявлення про окремі моральні якості, особливо про ті, де проявляється ставлення героїв художніх творів до своєї діяльності, до інших людей. Хоч і примітивно, але діти вже спроможні судити про чесність, ввічливість, доброзичливість тощо.

Важливими ознаками моральної вихованості молодших школярів є дисциплінованість та організованість, у формуванні яких вирішальною є роль батьків, педагогів, вихователів: їхня поведінка, цілеспрямований вплив на особистість дитини, її розвиток та формування моральної поведінки.

Моральне формування особистості розглядається як процес інтеріоризації зовнішніх спонук і перетворення їх на внутрішній регулятор поведінки (Л. Божович, Б. Ельконін, Л. Кольберг та ін.). Психологічною основою цього процесу є довільне прийняття молодшим школярем морального рішення через наслідування поведінки і дій оточуючих.

Важливою складовою моральної вихованості учнів молодшого шкільного віку є утвердження істин, норм, правил моральної культури у повсякденному житті. Моральна культура особистості має структуру, елементами якої є знання, почуття, ставлення, поведінка, світогляд. Тому змістом роботи педагога з формування моральної культури молодших школярів є розвиток у них системи моральних знань, почуттів, ставлень, реалізація в естетичній формі моральних норм у повсякденному житті.

На моральне виховання учнів початкових класів, зокрема і на формування моральної культури поведінки впливає безліч факторів, які переважно є визначальними для розвитку її особистості, оскільки можуть нести в собі позитивний або негативний потенціал. Серед них виділяють такі: суспільство із своїми моральними цінностями, звичаями, традиціями, оточуюче соціальне середовище, характер взаємин із батьками, педагогами, однолітками. Крім того, зовнішні, зокрема соціальні причини діють на особистість через її внутрішні можливості.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури дає змогу констатувати сензитивність молодшого шкільного віку в контексті формування моральних знань, моральних якостей, моральних переконань, моральних почуттів, моральних цінностей, моральної спрямованості поведінки, моральних звичок, моральної свідомості та моральної культури, адже в цьому віці закладаються основи моральних вчинків, поведінки.

У процесі організації виховного процесу важливо враховувати вікові зміни морального розвитку молодших школярів, слід орієнтуватися на необхідність реалізації структурних компонентів моральної вихованості, а також враховувати вплив соціальних факторів, які визначають спрямованість морального розвитку учнів молодшого шкільного віку.

Слід відзначити, що в процесі морального виховання молодших школярів ефективним, як засвідчили результати проведеного дослідження, є застосування позитивного прикладу моральної поведінки, що в свою чергу висуває високі вимоги до особистості педагога, який має не лише повчати молодших школярів, а й сам бути високomorальним у своїх діях та стосунках з оточуючими людьми. Зазначене вище дає підстави говорити про актуальність суб'єкт-суб'єктних стосунків між педагогом та учнями початкових класів, побудову виховного процесу на принципах гуманізму, співробітництва, співтворчості.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. За нашим висновком, врахуванню вікових особливостей морального розвитку молодших школярів сприяє ефективна організація поведінки учнів під час гри, різних видів діяльності, застосування системи стимулювань, засобів заохочення та покарання. Позитивно впливає на формування моральної вихованості й організація оптимального режиму, участь учнів початкових класів у громадських благодійних акціях та заходах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. – Санкт-Петербург : СОЮЗ, 1997. – 224 с.

3. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]: постанова Верховної Ради України від 05.10.2017 №2145-VIII. – Режим доступу: <https://osvita.ua/legislation/law/2231/>
4. Иванова Г.П. Освоение нравственных ценностей учащимися общеобразовательных школ в современных условиях. – М. : Социум, 2001. – 160 с.
5. Концепція «Нова українська школа» [Електронний ресурс]: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
6. Немов Р.С. Психология: В 3 кн. – М. : Владос, 2000. – Кн. 2: Психология образования. – 606 с.
7. Павелків Р.В. Формування та розвиток здатності до моральної рефлексії в процесі активного соціально-психологічного навчання молодших школярів / Р. В. Павелків // Психологія: реальність і перспективи. Вип. 8. – Рівне : РДГУ, 2017. – С.5-10.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Bekh I.D. Vykhovannia osobystosti: Pidruchnyk [Education of Personality] / I.D. Bekh. – K. : Lybid, 2008. – 848 s. (in Ukrainian)
2. Vygotskij L.S. Voprosy detskoj psikhologii [Problems of child' Psychology]. – Sankt-Peterburg: SOJUZ, 1997. – 224 s. (in Russian)
3. Zakon Ukrainy "Pro osvitu" [The Law of Ukraine "On Education"] [Elektronnyi resurs]: postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 05.10.2017 №2145-VIII. – Rezhym dostupu: <https://osvita.ua/legislation/law/2231/> (in Ukrainian)
4. Ivanova H.P. Osvojenije npravstvennykh cennostej uchashchimisja obshcheobrazovatelnykh shkol v sovremennykh uslovijakh [Mastering the Moral Values of Students in General Schools in Modern Conditions]. – M.: Socyum, 2001. – 160 s. (in Russian)
5. Kontseptsiiia "Nova ukrainska shkola" [The Concept "New Ukrainian School"] [Elektronnyi resurs]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 hrudnia 2016 r. No 988-r. – Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (in Ukrainian)
6. Njemov R.S. Psikhologija: U 3 kn.[Psychology: in 3 books] – M.: Vlados, 2000. – Kn. 2: Psikhologija obrazovaniia. – 606 s. (in Russian)
7. Pavelkiv R.V. Formuvannia ta rozvytok zdatnosti do moralnoi refleksii v protsesi aktyvnoho sotsialno-psykholohichnoho navchannia molodshykh shkoliariv [Formation and Development of the Ability to Moral Reflection in the Process of Active Social and Psychological Training of Junior Pupils] / R.V. Pavelkiv // Psykholohiia: realnist i perspektyvy. Vyp. 8. – Rivne : RDHU, 2017. – S.5-10. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье охарактеризованы психолого-педагогические особенности учащихся младшего школьного возраста, которые необходимо учитывать в процессе организации воспитательной работы в контексте нравственного формирования; выделены и проанализированы основные компоненты нравственной воспитанности, выделены сензитивные периоды нравственного развития младших школьников; определена система факторов, влияющих на нравственное развитие и воспитание младших школьников; представлен педагогический аспект учета возрастных особенностей нравственного развития младших школьников.

Ключевые слова: нравственное воспитание, нравственное развитие, нравственные знания, нравственные качества, нравственные ценности, нравственная культура, ученики младшего школьного возраста.

Abstract. The article deals with psychological and pedagogical features of pupils of junior school age, which must be taken into account in the process of organizing moral education. The following components of moral education like moral knowledge, moral convictions, moral feelings, moral values, moral orientation of behavior, moral habits, moral qualities, moral consciousness and moral culture have been analyzed; sensitive periods of moral development of junior pupils is distinguished; a certain system of factors influencing moral development and upbringing of younger schoolchildren (a society with its moral values, customs, traditions, the surrounding social environment, the nature of relationships with parents, teachers, peers) has been characterized. It was found out that the personality of the teacher put forward high requirements, which should not only teach younger schoolchildren, but also be highly moral in his actions and relationships with other people. The pedagogical aspect of taking into account the age-old peculiarities of the moral development of junior pupils is presented, that is, it effectively organizes the behavior of younger pupils during the game, various types of activities, the use of a system of incentives, means of encouragement and punishment, the organization of an optimal regime, the participation of elementary school pupils in public charity events and activities.

Key words: moral education, moral development, moral knowledge, moral qualities, moral values, moral culture, pupils of junior school age.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2018